

EUROPE.

Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Białoruś
Пасольства Польшчы ў Рэспубліцы Беларусь

Stowarzyszenie Archiwistów Polskich
Аб'яднанне польскіх архівістаў

Polska–Białoruś. Wspólne dziedzictwo historyczne

Powstanie styczniowe
w tradycji i myśli politycznej Polski i Białorusi

Польшча–Беларусь. Агульная гістарычная спадчына

Студзеньскае паўстанне
ў традыцыі і палітычнай думцы Польшчы і Беларусі

Zbiór prac naukowych pod redakcją
Зборнік навуковых прац пад рэдакцыяй

Ewy Rosowskiej i Aleksandra Wabiszczewicza
Евы Расоўскай і Аляксандра Вабішчэвіча

Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Białoruś
Пасольства Польшчы ў Рэспубліцы Беларусь

Stowarzyszenie Archiwistów Polskich
Аб'яднанне польскіх архівістаў

Polska–Białoruś. Wspólne dziedzictwo historyczne

Powstanie styczniowe
w tradycji i myśli politycznej Polski i Białorusi

Польшча–Беларусь. Агульная гістарычная спадчына

Студзенскае паўстанне
ў традыцыі і палітычнай думцы Польшчы і Беларусі

Zbiór prac naukowych pod redakcją
Зборнік навуковых прац пад рэдакцыяй

Ewy Rosowskiej i Aleksandra Wabiszczewicza
Евы Расоўскай і Аляксандра Вабішчэвіча

Warszawa 2014
Варшава 2014

АЛЯКСАНДР ВАБІШЧЭВІЧ

Адлюстраванне паўстання 1863–1864 гг. і асобы К. Каліноўскага ў заходнебеларускіх гісторыка- -краязнаўчых даследаваннях 1920–1930-х гг.

Інтэрэс заходнебеларускіх даследчыкаў да падзей паўстання 1863–1864 гг. быў выкліканы агульным уздымам грамадскай цікаўнасці да іх у рамках фарміравання беларускай нацыянальна-дэмакратычнай ідэалогіі ў 1920-я гг. Менавіта тады ў БССР даследаванні І. Цвікевіча і асабліва У. Ігнатоўскага палажылі пачатак навуковаму асэнсаванню паўстання, асобы яго кіраўніка К. Каліноўскага.

Ва ўмовах заходнебеларускай рэчаіснасці акцэнт быў зроблены на навукова-асветніцкую працу. Выключная ўвага надавалася асобе К. Каліноўскага. У „Гісторыі беларускай літаратуры” М. Гарэцкага (Вільня, 1920) ён паказаны як нацыянальны герой, „выдатная і магутная постаць”. Там падкрэслівалася, што гэты беларускі рэвалюцыянер выступаў за скасаванне панскіх прывілеяў, прызнанне нацыянальна-культурных інтарэсаў беларусаў. „Мужыцкая праўда”, на думку М. Гарэцкага, заклікала беларускіх сялян „скідаць ярмо маскоўскіх катаў, ...ісці ў паўстанцы, каб бараніць і унію, веру дзядоў”¹. Менавіта К. Каліноўскі надаў паўстанню на Беларусі класавы характар і разгарнуў рэвалюцыйны тэрор². Аналізуючы агітацыйную літаратуру (у тым ліку і пракламацыі К. Каліноўскага), М. Гарэцкі прышоў да высновы, што беларускамоўны друк пашыраўся і ім карысталіся дзеля абуджэння грамадскай свядомасці („калі хацелі зачапіць струны беларускай душы”³).

Да 70-годдзя паўстання і гібелі К. Каліноўскага заходнебеларуская хрысціянска- і нацыянальна-дэмакратычная інтэлігенцыя наладзіла ў Вільні шэраг урачыстасцей. У прыватнасці, на святочнай акадэміі 25 сакавіка 1933 г. лідэр БХД ксёндз А. Станкевіч прачытаў асобны рэферат, які быў выдадзены брашурай „Кастусь Каліноўскі”, „Мужыцкая

¹ Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / Уклад. і падрыхт. тэксту Т.С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – С. 230.

² Тамсама. – С. 229.

³ Тамсама. – С. 231.

праўда” і ідэя незалежнасці Беларусі” (Вільня, 1933). Гэты біяграфічны нарыс пра К. Каліноўскага з аналізам яго светапогляду, выдавецкай дзейнасці высока ацэнены і сучаснымі даследчыкамі⁴. Выразна і безапеляцыйна падкрэслівалася нацыянальная ідэнтыфікацыя кіраўніка паўстання – беларус. Пры гэтым адзначалася, што К. Каліноўскі называў беларусаў звычайна „мужыкамі”, „братамі-мужыкамі”, а не этнонімам „беларусы”. А. Станкевіч не меў ніякіх ілюзій наконт таго, што К. Каліноўскі быў „палітычным рамантыкам”. Гэта вынікала з агульнага рэвалюцыйна-дэмакратычнага ўздыху ў Еўропе і царскай Расіі ў сярэдзіне XIX ст. „Вялікі барацьбіт за волю народа”, „змагар за палітычную самастойнасць Беларусі і Літвы” – так узнёсла названы кіраўнік паўстання⁵. Паводле А. Станкевіча, К. Каліноўскі галоўнай рухаючай сілай паўстання бачыў сялянства і падвяргаў сумненню яго паспяховасць у выніку далучэння буйных землеўласнікаў. З прагматычных меркаванняў ён вырашыў выкарыстаць выступленні „белых” дзеля задавальнення ўласных палітычных планаў⁶. Незалежніцкія погляды К. Каліноўскага абгрунтаваны на падставе аналізу папярэдніх прац: успамінаў аднаго з кіраўнікоў „белых” Я. Гейштара (паводле А. Станкевіча, „сепаратыстам заве Каліноўскага”, хаця Я. Гейштар выказваўся адносна „самастойнасці Літвы”⁷), царскага генерала В. Ратча („малюе Каліноўскага як выразнага і сталага барацьбіта за палітычную самабытнасць Беларусі і Літвы”), польскіх гісторыкаў В. Пшыбароўскага („у паўстанні Каліноўскі бачыў... незалежнасць Літвы, а пасля сацыяльную рэвалюцыю”), Б. Ліmanoўскага („быў шчырым народнікам”), а таксама беларускага гісторыка У. Ігнатоўскага, рускага дарэвалюцыйнага даследчыка П. Бранцава, літоўскага вучонага А. Янулайціса.

А. Станкевіч высока ацаніў значэнне „Мужыцкай праўды”, якую назваў першай беларускай газетай, што „будзіла народ наш да вольнасці сацыяльнай і нацыянальнай”. Для пацвярджэння сваёй пазіцыі адносна таго, што „Мужыцкая праўда” была менавіта газетай, а не пракламацыяй (лістоўкай), прыводзіў наступныя аргументы: быў парадкавы нумар; адзіная назва; ідэйны змест („беларуска-нацыянальны”); у канцы кожнага нумара была ўказана цана. Спасылаўся пры гэтым на польскіх даследчыкаў (Е. Гансяроўскага, Б. Ліmanoўскага), якія лічылі „Мужыцкую праўду”

⁴ Конан, У. Ксёндз Адам Станкевіч і каталіцкае адраджэнне ў Беларусі / У. Конан. – Мінск: Выд-ва „Про Хрысто”, 2003. – С. 43.

⁵ Станкевіч, А. Кастусь Каліноўскі, „Мужыцкая праўда” і ідэя незалежнасці Беларусі / А. Станкевіч. – Вільня, 1933. – С. 21.

⁶ Тамсама. – С. 18.

⁷ К. Калиновский: из печатного и рукописного наследия: сборник / Ин-т истории партии при ЦК КП Белоруссии, Фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Минск: Беларусь, 1988. – С. 166.

газетай. А. Станкевіч таксама змясціў інфармацыю пра пашырэнне „Мужыцкай праўды” ў заходнебеларускім рэгіёне. Першыя яе нумары распаўсюджваліся ў Брэсцкім павеце. А экзэмпляры апошняга нумара (№ 7) „Мужыцкай праўды” былі знойдзены царскай паліцыяй каля памесця Ківатычы Пружанскага павета (цяпер на тэрыторыі Кобрынскага раёна, не захавалася) восенню 1864 г. і кваліфікаваны як „польскія рэвалюцыйныя пракламацыі”.

У дадзенай працы А. Станкевіч выказаў уласную версію аб аўтарстве беларускіх вершаваных твораў агітацыйнага характару 1860-х гг. пад агульнай назвай „Гутарка двух суседаў”, якія і цяпер нярэдка лічацца ананімнымі. На думку А. Станкевіча, іх аўтарам мог быць і К. Каліноўскі. Гэтай пазіцыі прытрымліваўся і польскі гісторык Г. Масціцкі⁸.

Асобныя публікацыі пра К. Каліноўскага, газету „Мужыцкая праўда” змяшчаліся і на старонках заходнебеларускага друку⁹. Нацыянальна-рамантычны вобраз К. Каліноўскага актыўна прапагандаваўся ў асяроддзі нешматлікай заходнебеларускай інтэлігенцыі, студэнцкай і вучнёўскай моладзі. І гэта рабілася ў супрацьвагу разгорнутай у БССР у 1930-я гг. кампаніі ідэйнага астракізму адносна К. Каліноўскага і іншых дзеячаў гісторыі, культуры Беларусі.

У кнізе „Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення” (Вільня, 1934) А. Станкевіч разглядаў постаць К. Каліноўскага, „прадвесніка незалежнасці”, у адным шэрагу з „Мужыцкай праўдай” і часопісам „Гоман”, што выдаваўся нелегальна ў 1884 г. у Пецярбургу. Грамадска-палітычнае жыццё беларускіх зямель пададзена ў геапалітычным кантэксце XIX ст. Ідэі еўрапейскага Асветніцтва („рамантызм літаратурны і навуковы”) паўплывалі на працэсы нацыянальнага адраджэння („рамантызм палітычна-народны”)¹⁰. К. Каліноўскі залічаны да пачынальнікаў беларускага палітычнага вызвалення, рэвалюцыйных народнікаў. На яго ідэйна-палітычнае самасцвярджэнне, паводле А. Станкевіча, аказалі рэвалюцыйна-дэмакратычныя погляды А. Герцэна, М. Бакуніна, М. Кастамарава, Т. Шаўчэнкі і інш. Літаратуразнавец У. Конан справядліва называў А. Станкевіча піянерам у раскрыцці сацыяльна-псіхалагічных перадумоў шляхецка-каталіцкага этапу беларускага руху ў XIX – пачатку XX ст., сярод якіх ім выдзелены збяднененне фальваркавай шляхты, якая

⁸ Polska zbrojna. – 1937. – 22 stycznia.

⁹ Віч. Першы змагар за справу адраджэння беларускага народу // Шлях беларускага студэнта. – 1939. – № 3; Станкевіч, А. Кастусь Каліноўскі і яго „Мужыцкая праўда” / А. Станкевіч // Шлях моладзі. – 1933. – № 2; 70-лецце беларускай прэсы – „Мужыцкая праўда” 1863 г. // Беларуская крыніца. – 1933. – 5 лютага.

¹⁰ Станкевіч, А. Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення / А. Станкевіч. – Вільня, 1934. – С. 12-13.

па свайму становішчу набліжалася да сялянства, традыцыі ўніяцтва, апазіцыйнага да царызму¹¹.

А. Станкевіч рабіў акцэнт на тым, што К. Каліноўскі фактычна быў супраць паўстання, бо „не верыў у яго ўдачу”, гэта супярэчыла яго дэмакратычнаму светапогляду. Калі ж паўстанне ўсё ж пачалося, то вымушаны быў выступіць „у імя добра народу”¹². Як і іншыя заходнебеларускія аўтары, паўстанне 1863–1864 гг. называў польскім. У кнізе асветлены не толькі сацыяльна-класавыя, але і нацыянальныя аспекты паўстання. „У Каліноўскага не было... беларускага нацыяналізму ў сучасным разуменні, – адзначаў А. Станкевіч, – але ў яго, як і ў многіх са шляхты, былі яшчэ жывыя традыцыі ВКЛ”¹³. У дадзеным даследаванні таксама пацверджана, што К. Каліноўскі адчуваў сваю кроўную павязь з беларускім (ліцвінскім) народам. Абвяргалася яго антыруская непрыязнасць: „не меў нацыянальнай нянавісці да Расіі”¹⁴. „Палякам не называў ён сябе ніколі, бо гэткім ён не пачуваўся”¹⁵. Таму і з’яўляецца зразумелым адмаўленне нейкіх дачыненняў К. Каліноўскага да адоўжы „Да мужыкоў зямлі польскай”, падпісанай псеўданімам „Яська – гаспадар з-пад Вільні”. А. Станкевіч лічыў, што выказванне з адоўжы – „мы спрадвечку палякі, на польскай зямлі жывём і польскі хлеб ямо” – гучала яўным дысанансам з усімі яго публічнымі выступленнямі (у тым ліку ў друку). „Краю нашага... Каліноўскі не называе польскім, ... заўсёды Польшчы яго процістаўляе”¹⁶. Зыходзячы з гэтага, і было выказана меркаванне, што пад прыкрыццём імя К. Каліноўскага тую адоўжы выдалі прадстаўнікі „белых”, для якіх беларускія землі былі часткай былой (выключна польскай) дзяржавы – Рэчы Паспалітай¹⁷. У вышэйпададзенай брашуры „Кастусь Каліноўскі, „Мужыцкая праўда” і ідэя незалежнасці Беларусі” А. Станкевіч ужо падвяргаў сумненню аўтарства той („нейкай дзіўнай”) адоўжы, якая магла быць звернута да палякаў-католікаў. Дапускаў таксама, што К. Каліноўскі мог назваць беларусаў менавіта палякамі па палітычных меркаваннях – калісьці былі пад панаваннем Польшчы. Не выключаў і магчымасці падлогу¹⁸. Гэтая пазіцыя (аб падрабцы – устаўленні згаданага выказвання ў тэкст К. Каліноўскага) стала пераважнай у сучаснай

¹¹ Конан, У. Ксёндз Адам Станкевіч і каталіцкае адраджэнне ў Беларусі. – С. 43.

¹² Станкевіч, А. Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення. – С. 24–25.

¹³ Тамсама. – С. 23.

¹⁴ Тамсама. – С. 25.

¹⁵ Тамсама. – С. 24.

¹⁶ Тамсама. – С. 27.

¹⁷ Тамсама. – С. 31.

¹⁸ Станкевіч, А. Кастусь Каліноўскі, „Мужыцкая праўда” і ідэя незалежнасці Беларусі. – С. 41–43.

гістарычнай думцы Беларусі¹⁹. Літаратуразнавец Г. Кісялёў лічыў, што летам 1863 г. магчыма ў Варшаве ў адной з друкарняў Нацыянальнага ўрада і была надрукавана пры нявысветленых акалічнасцях гэтая адозва супярэчлівага характару, якая можа быць падробкай²⁰.

А. Станкевіч пастараўся акрэсліць погляды К. Каліноўскага аб дзяржаўна-палітычным уладкаванні беларусаў і суседніх народаў. К. Каліноўскі прызнаецца прыхільнікам федэрацыі (канфедэрацыі) беларускіх, літоўскіх зямель з Польшчай, аднак выказваюцца яго сумненні адносна сутнасці такой федэрацыі. На падставе аналізу тагачасных гістарычных даследаванняў і публікацый крыніц А. Станкевіч зрабіў выснову што К. Каліноўскі „Беларусь, Літву і Польшчу... разумеў як незалежныя дзяржавы, злучаныя паміж сабой саюзнымі дагаворамі і палітычнай дружбай”²¹.

А. Станкевіч таксама выступіў з вострай крытыкай беларускага савецкага гісторыка С. Агурскага, які адмаўляў дачыненне К. Каліноўскага да друкавання „Мужыцкай праўды”, называў яго „міфічным героем”, спрабаваў даказаць, што паўстанне 1863–1864 гг. мела рэакцыйны, памешчыцка-клерыкальны характар. А. Станкевіч упэўнена заявіў аб тым, што „Мужыцкая праўда” была тыповай беларускай народніцкай газетай, у якой яшчэ панавалі традыцыі ВКЛ. У 1930-я гг. у выніку разгрому нацыянал-дэмакратызму ў БССР істотна змяніліся метадалагічныя падыходы ў ацэнцы паўстання – яны аказаліся звышідэалагізаванымі.

У рабоце „Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення” А. Станкевіч спасылаўся на ліст К. Каліноўскага свайму паплечніку, аднаму з кіраўнікоў паўстання Б. Длускаму. Копію таго адшуканага ліста яму даслаў даследчык з-пад Слоніма Р. Кярсноўскі. „Ужо больш 12 гадоў я збіраю матэрыялы па гісторыі паўстання ў Літве, – прызнаваўся ён у перапісцы, – і больш за ўсё цікаўлюся гераічнай постаццю Канстанціна Каліноўскага, постаццю, якая дагэтуль у гісторыі належным чынам не ацэнена і асветлена вельмі аднабакова”²². Якраз Р. Кярсноўскі змясціў у 1930-я гг. у польскім друку шэраг публікацый пра паўстанне.

Нягледзячы на тое, што большасць прац заходнебеларускіх дзеячаў выразна ўкладвалася ў агульнае рэчышча нацыянальна-дэмакратычнай гістарычнай канцэпцыі, аднак па шэрагу важных пытанняў не было адзінства. А. Луцкевіч аспрэчваў пазіцыю А. Станкевіча і іншых

¹⁹ Луцкевіч, А. Барацьба за вызваленне / А. Луцкевіч. – Вільня: Інстытут беларусістыкі – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2009. – С. 625.

²⁰ Кісялёў, Г. Здарэнне з Яськам-гаспадаром // Рэжым доступу: http://arkushy.narod.ru/kalinouski/library/kisialiou_zzjh.htm.

²¹ Станкевіч, А. Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення. – С. 29.

²² Цэнтральная навуковая бібліятэка НАН Беларусі. – Ф. 4. – Воп. 1. – Спр. 34. – Арк. 1.

заходнебеларускіх дзеячаў адносна таго, што „Мужыцкая праўда” была газетай. Пра гэта выразна выказаўся ў адной з публікацый пад красамоўнай назвай „Праўда аб „Мужыцкай праўдзе” на старонках „Гадавіка Беларускага навуковага таварыства” (Вільня, 1933). Паводле яго ацэнкі, гэта быў „цыкл адозваў пад адным агульным загалоўкам, змешчаным зверху дробным друкам, з чарговымі нумарамі (як, да прыкладу, у прыказах або цыркулярах улады)”²³. У якасці аргументаў залічэння „Мужыцкай праўды” да адозваў называў неперыядычнасць выдання, адсутнасць інфармацыйнага матэрыялу, прапагандысцкі характар нумароў, а таксама спасылаўся на К. Каліноўскага, які называў „гэтыя лістоўкі сваімі пісьмамі” і не прэтэндаваў называць іх газетай. А. Луцкевіч тлумачыў пазіцыю сваіх апанентаў („некаторых беларускіх дзеячаў, далёкіх ад навуковай працы і навуковага падыходу”) іх жаданнем пашырэння сярод насельніцтва прывабнай думкі, што „беларусы ўжо 70 гадоў назад мелі сваю прэсу, якая ... для кожнага народу з’яўляецца ў пэўнай меры паказчыкам яго культурна-нацыянальнай даспеласці”²⁴.

Ацэнкі А. Луцкевічам паўстання 1863–1864 гг., якое лічыў таксама польскім, можна прасачыць на падставе яго рэфератаў, прысвечаных народавольцам-беларусам і іх органу „Гоман”, якія прадстаўляліся з нагоды 50-годдзя выхаду часопіса ў свет (1934 г.) і на VI Агульнапольскім з’ездзе гісторыкаў у Вільні (1935 г.)²⁵. К. Каліноўскі названы „шчырым народнікам”, які „творыць цэлую паўстанцкую літаратуру на беларускай мове (7 адозваў), заклікаючы беларусаў падпарадкавацца „польскаму ронду” і далучыцца да паўстанчага руху ў імя здзяйснення польскага дзяржаўнага ідэалу”, „дае доказ прызнання ... нацыянальных правоў беларусаў”²⁶. І ў якасці пацвярджэння прыводзіў спасылку на згаданую раней адозву „Да мужыкоў зямлі польскай”, дачыненне да якой К. Каліноўскага не аспрэчваў. Паводле А. Луцкевіча, у ёй пад палякамі К. Каліноўскі меў на увазе „грамадзян Польшчы”. Пры гэтым А. Луцкевіч уступіў у палеміку з А. Станкевічам і іншымі дзеячамі нацыянальна- і хрысціянска-дэмакратычных поглядаў, якія лічылі К. Каліноўскага барацьбітом за незалежнасць Беларусі, Літвы і рабілі

²³ [А. Л.] Праўда аб „Мужыцкай Праўдзе” // Луцкевіч, А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч; уклад., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – С. 311.

²⁴ Тамсама.

²⁵ Biblioteka Akademios mokslo Lietuvos. Skyrius manuskriptai (BAML SM). – F. 21. – B. 339. Луцкевіч, А. Народавольцы-беларусы і іх орган „Гоман” (1934 г.); BAML SM. – F. 21. – B. 340. Луцкевіч, А. Народавольцы-беларусы і іх орган „Гоман” (1935 г.). Рэфераты былі апублікаваны А. Смаленчуком, А. Сідарэвічам.

²⁶ Луцкевіч, А. Барацьба за вызваленне. – С. 448, 462.

гэта быццам на падставе словаў рэвалюцыянера ў адозве аб тым, што „не бязмозглая Варшава”, а „мы самі будзем будаваць мужыцкую Беларусь”²⁷. А. Луцкевіч лічыў беспадстаўным спрошчанае тлумачэнне ідэі дзяржаўнай незалежнасці ў той час, „як гэтая ідэя яшчэ фактычна не існавала”. „І „мужыцкасць” Беларусі проціпастаўляецца тут выразна не Польшчы як дзяржаве, а кіраўнічаму цэнтру паўстання ў Варшаве, які хварэў на „панскасць”²⁸. Канфлікт К. Каліноўскага з варшаўскім кіраўніцтвам паўстання тлумачыўся ім выключна розніцай падыходаў да вырашэння сацыяльных праблем, арганізацыйнымі захадамі – імкненнем зрабіць больш незалежным ад лагера „белых” у Варшаве паўстанцкі рух на беларускіх землях. Выступленне К. Каліноўскага супраць цэнтралізатарскай палітыкі Варшавы тлумачыў сацыяльна-псіхалагічнай прычынай – супярэчнасцю паміж палякамі-„варшавякамі” і „крэсовымі” палякамі (спольшчанай шляхтай), а таксама сацыяльным радыкалізмам лідэра „чырвоных” К. Каліноўскага ў адрозненне ад плыні „белых”. У яго разуменні К. Каліноўскі збіраўся будаваць „мужыцкую Беларусь” у складзе Польшчы. У рэфератах для VI з’езда польскіх гісторыкаў А. Луцкевіч пастараўся дакладна сфармуляваць погляды К. Каліноўскага адносна пытання аб дзяржаўнасці беларускіх зямель: „у сваіх адозвах выразна гаворыць пра самастойнае аўтаномнае будаванне Беларусі ў складзе адноўленай Польшчы”²⁹. Таму ў адрозненне ад сваіх заходнебеларускіх апанентаў залічваў К. Каліноўскага менавіта да „прадстаўнікоў беларускага аўтанамізму ў Польскай дзяржаве”³⁰. Якраз такую пазіцыю заняў У. Ігнатоўскі: у манаграфіі „1863 год на Беларусі. Нарыс падзей” (Мінск, 1930), дзе адзначыў, што К. Каліноўскі выступаў за „асобага віду аўтаномію для Беларусі ў федэрацыйнай Рэчы Паспалітай”. Аднак яшчэ ў канцы 1920-х гг. А. Луцкевіч быў больш схільным у ацэнках К. Каліноўскага як выразнага „незалежніка”. Пра гэта сведчыць напісаная ім у турэмным зняволенні ў Лукішках у Вільні ў снежні 1927 г. прадмова да ўспамінаў пра Беларускаю Сацыялістычную Грамаду. З К. Каліноўскім звязваецца першая актыўная праява палітычнага руху ў XIX ст., ён называецца сярод пачынальнікаў разгляду беларускага пытання як самастойнага, а не часткі польскага пытання, які „стараецца збудзіць прыспаныя сялянскія масы дзеля барацьбы за палітычнае вызваленне Беларусі і Літвы (былога Вялікага Княства

²⁷ Тамсама.

²⁸ Тамсама.

²⁹ Тамсама. – С. 462.

³⁰ Тамсама. – С. 449.

Літоўскага) – у імя нацыянальнай і рэлігійнай свабоды...”³¹. Такую пэўную пераацэнку асобы К. Каліноўскага неабходна звязаць з эвалюцыяй поглядаў А. Луцкевіча, даволі складанымі ўзаемаадносінамі яго як з БХД, так і з заходнебеларускімі камуністамі. Як прыхільнік пераважнага развіцця ў заходнебеларускім руху менавіта культурна-асветніцкай працы, А. Луцкевіч прызнаў не менш важным у параўнанні з грамадска-палітычнай дзейнасцю К. Каліноўскага і асветніцтва, якім займаўся іншыя актыўныя ўдзельнікі паўстання: у якасці яскравага прыкладу прыведзены выданы А. Аскеркам ў Варшаве ў 1862 г. беларускі буквар „Элементар для добрых дзетак каталікоў”.

Сялянства ў большасці не падтрымала паўстанцаў, нярэдка рэзка адмоўна да іх ставілася („як ворагі „панскага” паўстання”)³². Паводле А. Луцкевіча, краёвая шляхецкая інтэлігенцыя („спольшчаная і культурна, і палітычна”) не змагла распазнаць сацыяльную прычыну актывізацыі беларускага сялянскага руху, накіраванага супраць мясцовых памешчыкаў („краёвага абшарніцтва”). У якасці доказу спаслаўся на адно з паведамленняў віленскага генерал-губернатара М. Мураўёва аб становішчы сялян у Магілёўскай губерні: іх антыпаўстанцкая дзейнасць прызнавалася для царызму небяспечнай і падлягала абмежаванню³³.

У супрацьвагу рамантызаванаму вобразу нацыянальнага героя, які прысутнічаў у заходнебеларускіх гістарычных даследаваннях, у шэрагу твораў заходнебеларускай літаратуры („Смерць Кастуся Каліноўскага” М. Машары, „Каліноўскі” М. Танка) быў прадстаўлены вобраз К. Каліноўскага як тыповага рэвалюцыянера. Нягледзячы на нацэленасць на бескампрамісную барацьбу з „беларускай буржуазна-нацыяналістычнай” і „польскай шавіністычнай” прэсай, дзеячы заходнебеларускага камуністычнага руху разглядалі К. Каліноўскага не як кіраўніка польскага руху, а як змагага з сацыяльным і нацыянальным прыгнётам беларусаў, што пераклікалася з ацэнкамі дзеячаў БХД.

Асобныя аспекты паўстання 1863–1864 гг. на беларускіх землях разглядаліся ў шматлікіх польскіх краязнаўчых публікацыях. Звычайна іх аўтары асвятлялі падзеі паўстання з пазіцыі тагачаснай польскай грамадска-палітычнай думкі ў кантэксце польскага нацыянальна-вызваленчага руху 1795–1918 гг. У гістарычным нарысе М. Разанава „Пружанскі павет” (Пружаны, 1935) прыведзены сціплыя звесткі пра разгортванне паўстанцкага руху на тэрыторыі Пружанскага павета. Паводле ацэнкі

³¹ Луцкевіч, А. Да гісторыі беларускага руху / А. Луцкевіч. – Выд. 2-е, дапоўн. і папраўд. – Вільня: Інстытут беларусістыкі – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. – С. 170.

³² Тамсама. – С. 462.

³³ Тамсама. – С. 449.

аўтара, польскі элемент прымаў актыўны ўдзел у паўстанні³⁴. „Польская моладзь ідзе са зброяй у руках да паўстанцаў; старэйшае пакаленне займаецца забеспячэннем атрадаў зброяй, амуніцыяй, правіянтам, а таксама грашыма; кабеты шыюць для паўстанцаў бялізну і адзенне; ствараюцца ў бяспечных месцах склады тых прадметаў ... У атрадах побач з памешчыкамі сустракаем шматлікую шляхту з ваколіц”, – так адлюстраваны полаўзроставы, сацыяльны склад прыхільнікаў паўстання³⁵. Аднак адсутнасць належнай падрыхтоўкі і нешматлікая падтрымка з боку мясцовага насельніцтва (асабліва сялян) прывялі да заняпаду паўстання³⁶. Як і ў іншых польскіх краяўнаўчых працах, у гэтай манаграфіі пераважна акцэнтавалася ўвага на адмоўнай ацэнцы ўключэння беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі, негатыўных выніках нацыянальнай палітыкі царызму, асабліва пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг. Таму знаходжанне заходнебеларускіх зямель у складзе Польскай дзяржавы („адноўленай Польшчы-Маці”) пасля 1921 г. прадстаўлялася ў якасці перспектывнай магчымасці для іх цывілізацыйнага развіцця³⁷.

Наогул, у заходнебеларускіх гісторыка-краязнаўчых даследаваннях у 1921–1939 гг. былі прадстаўлены некалькі канцэптуальных падыходаў у адлюстраванні паўстання 1863–1864 гг. Краязнаўчыя працы польскіх аўтараў у асноўным укладваліся ў русла польскай гістарыяграфічнай канцэпцыі. У большасці заходнебеларускіх гістарычных публікацый была выкладзена беларуская нацыянальна-дэмакратычная канцэпцыя, якая распрацоўвалася да канца 1920-х гг. і ў Савецкай Беларусі. Выразным было дамінаванне нацыянальна-дэмакратычных пазіцый у асвятленні важнейшых падзей гісторыі Беларусі, у тым ліку паўстання 1863–1864 гг. Хоць паўстанне прызнавалася польскім, але выдзяляўся яго беларускі нацыянальна-вызваленчы характар. Быў створаны рамантазаваны вобраз нацыянальнага героя К. Каліноўскага, беларускага рэвалюцыянера-народніка, які змагаўся з сацыяльным і нацыянальным прыгнёчэннем. Аднак некаторыя ключавыя пытанні не атрымалі адназначнай ацэнкі, выклікалі палеміку. Калі большасць заходнебеларускай нацыянальна-і хрысціянска-дэмакратычнай інтэлігенцыі лічыла К. Каліноўскага „незалежнікам”, што выступаў за існаванне Беларусі, Літвы і Польшчы ў федэрацыі незалежных дзяржаў (найбольш выразна яе пазіцыю выклаў А. Станкевіч), то яе невялікая частка (А. Луцкевіч і яго прыхільнікі)

³⁴ Rozanów, M. Powiat Prużański (szkic historyczny) / M. Rozanów. – Prużana, 1935. – S. 20.

³⁵ Тамсама. – С. 22–23.

³⁶ Тамсама. – С. 27.

³⁷ Тамсама. – С. 31.

выказвала больш памяркоўную ацэнку – К. Каліноўскі быў „аўтанамістам”, які адстойваў аўтаномію Беларусі ў складзе федэрацыйнай Рэчы Паспалітай. Таксама вяліся спрэчкі адносна прызнання „Мужыцкай праўды” газетай ці цыклам пракламацый (лістовак). Асобныя ўзнятыя тады дыскусійныя пытанні (у прыватнасці, наконт аўтарства адозвы „Да мужыкоў зямлі польскай”) так і не знайшлі канчатковага вырашэння і ў сучаснай гістарычнай навуцы.

Прадстаўнікі рэвалюцыйна-дэмакратычнага напрамку (найперш дзеячы КПЗБ) у сваёй дзейнасці менш увагі надавалі вывучэнню і прапагандзе айчыннай гісторыі, у тым ліку і падзей паўстання 1863–1864 гг., бо разглядалі нацыянальнае пытанне не асобна, а толькі ў цеснай сувязі з вырашэннем сацыяльных праблем беларускага насельніцтва, з узяццём у межах адзінай Савецкай Беларусі. Таму можна вылучыць асобную канцэптуальную пазіцыю менавіта заходнебеларускіх камуністаў, якая разыходзілася з ацэнкамі беларускай савецкай гістарыяграфіі 1930-х гг. з яе манаполіяй класавага падыходу. Дзеля супрацьдзеяння польскай („шавіністычнай”) і беларускай нацыянальна-дэмакратычнай („буржуазна-нацыяналістычнай”) канцэпцыям пераважна ў мастацкай літаратуры быў створаны вобраз К. Каліноўскага як тыповага рэвалюцыянера, але змагага з сацыяльным і нацыянальным прыгнечаннем.

ALEKSANDER WABISZCZEWICZ, *Obraz powstania styczniowego 1863–1864 i postać Konstantego Kalinowskiego w historiografii regionalnej zachodniej Białorusi w latach 20. i 30. XX w.*

Analiza historiografii regionalnej Zachodniej Białorusi z lat 20. i 30. XX w. pozwala na wyróżnienie kilku odmiennych, naukowo-teoretycznych podejść do badania dziejów powstania styczniowego 1863–1864: koncepcji historiografii polskiej, koncepcji białoruskiej narodowej demokracji, koncepcji zachodniobiałoruskiego ruchu komunistycznego i innych związanych z nim sił lewicowych. Bez względu na sprzeczności o charakterze ideowym i innym, w koncepcjach zachodniobiałoruskiej narodowej demokracji nadawano postaci Kalinowskiego rys romantyczny, traktując go jako białoruskiego bohatera narodowego. Działacze Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi, a także innych partii i organizacji lewicowych, którzy traktowali sprawy mniejszości białoruskiej w Polsce w ścisłym związku z jej socjalnym położeniem i kwestią zjednoczenia z BSRR, propagowali obraz Kalinowskiego jako typowego rewolucjonisty, walczącego ze społecznym i narodowym uciskiem.